

Ս. Թէոդորոսի յիշատակն Հայոց եկեղեցին կատարում է մեծ պատի տալին շաբաթ օրը՝ շարականներից նոյն օրուայ Մանկունքը նուիրում է Ս. Թէոդորոսին՝ շարականը բաղկացած է երեք անից, երկրորդ տան մէջ հատուածին համեմատ յիշուում է վիշապին սպանելը՝ իսկ երրորդի մէջ Վենէտիկի վկայաբանութեան համեմատ կռատան հրդեհելը՝ Թէ ո՛վ է երգելը, հայերէն վկայաբանութեան և շարականի հեղինակների մէջ կայ արդեօք նոյնութիւն, թէ տարբեր անձինք են, չենք կարող ասել։ Թէպէտև ձեռագիր շարականների մէջ շատ չենք հանդիպում Ս. Թէոդորոսի շարականին, այնուամենայնիւ Ժն. դարու մի ձեռագրի մէջ պատահել է մեզ կարգալ այդ երգը։

Հայ ժողովրդի մէջ մի ծէս է մնացել, որ կատարուում է Ս. Թէոդորոսի տօնի օրը, այդ է հատիկ (վրացերէն ծանտիլ) բաժանելու սովորութիւնը։ Մեզ ծանօթ չէ թէ ժողովրդի մէջ ի՞նչ աւանդութիւն կայ այդ մասին։ Սակայն ճառքնորի մէջ մի համառօտ պատմութիւն կայ, որից երևում է որ երբ Յուլիանոս ուրացողը կամենում էր մայրաքաղաքի քրիստոնեայ ժողովրդին բռնութեամբ զոհի միս ուտեցնել, Ս. Թէոդորոս տեսիլքի մէջ երևեցաւ ժամանակի պատրիարքին և պատուիրեց, որ աղքատ ժողովրդին այն օրը խաշած ցորեն բաժանեն (կուլիրա) իրրեւ կերակուր. այդ տեսիլքին համեմատ յունաց մէջ սովորութիւն դառաւ ամէն տարի Ս. Թէոդորոսի օրը կուլիրա կամ հատիկ բաժանել։ Հատիկի սովորութիւնն այսպիսով յոյներէն է անցել Հայոց մէջ, թէ ունի և մի տեղական պատճառ, շատ հետաքրքիր կը լինի պարզել ժամանակին։

Ըստ Աւգերեանի՝ Ս. Թէոդորոսի նահատակութեան օրը 305 թուի փետրվարի 17 է։

Կ. Կ.

ՎՐԸՅ ԴԱՐՁԻ ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆԸ ԸՍՏ Մ. ԽՈՐԵՆԸՆՈՅՑ.

(Յաւելում Արարատի Գ.)

Արարատի անցեալ տարուայ մայիս տօնի համարում հրատարակելով ճառքնորի մէջ գտնուած խորհնացու պատմութեան մի հատուած, որ զգալի կերպով տարբերում է սովորական բնագրից՝ մենք այն կարծիքն էինք յայտնել, թէ գուցէ ճառքնորի կազմողները ուրիշ կերպ խմբագրուած մի պատմութիւն աչքի առաջ ունէին, որ աւելի ճիշտ էր և նախնական քան մեր ձեռք հասածը և վեր-

ջինս խմբագրողի համար իրրեւ գլխաւոր աղբիւր էր ծառայում։ Արարատի սոյն համարի հետ լոյս են տեսնում երկու նոր հատուածներ, որոնք կարծես աւելի ևս հաստատում են այդ ենթադրութիւնը։ Այդ երկու հատուածները վերնագրի համաձայն խորհնացու պատմութիւնից պէտք է արտագրուած լինին, բայց նոցանից մէկը ամենեւին չէ գտնուում մեզ ծանօթ պատմութեան մէջ և միւսը զգալի կերպով տարբերուում է համապատասխան կտորից։ Վերջինս մասնաւոր հետաքրքրութեան արժանի է կրկին, ինչպէս և անցեալ տարուց հրատարակածը, այն պատճառով, որ սա ևս խորհնացու պատմութեան այն տեղերից է, որոնց վերայ հիմնում է ուսուցչապետ Կարիէր իւր կարծիքը այդ գրքի անվաւերականութեան մասին։ *

Կարիէրի կարծիքով խորհնացու գրքի իսկական հեղինակը Վրաց գործի պատմութիւնն անելիս օգտուել է գլխաւորապէս Սոկրատի պատմութեան հայերէն թարգմանութիւնից, իսկ այդ թարգմանութիւնը եղել է 690 - 692 թուականներին, որից հետեւում է, որ խորհնացու պատմութիւնը ամենաւաղ է. գործի վերջերին պէտք է գրուած լինի։ Սոկրատի հայերէն թարգմանութիւնը, ինչպէս յայտնի է, մամուլի տակ է արդէն Մայր Աթոռի տպարանում՝ Արթ. Մեսրոպ վարդապետի հրատարակութեամբ։ Թողնելով որ նորա վերաբերեալ խնդիրները և մասնաւորապէս խորհնացու հետ ունեցած առնչութիւնը այդ հրատարակութիւնից պարզուին, առայժմ մենք միայն այսքանը կնկատենք, որ Սոկրատի չ հայերէն թարգմանութիւն կայ ընդարձակ և համառօտ ընդարձակը, գոնէ մեր ի նկատի ունեցած կտորի մէջ, ոչ մի յարաբերութիւն չունի խորհնացու հետ։ Կարիէրի ցոյց տուած նմանութիւնները միայն համառօտին են վերաբերում և տրգարեւ կան այգալիսի ակնյայտին նմանութիւններ։

*) Սկսուածքի 2 բառերը՝ «կին ոմն» նոյն են ոչ միայն խորհնացու և համառօտ Սոկրատի, այլ նաև ընդարձակի կամ յունարէն բնագրի մէջ. սակայն կարեւորն այն է, որ այդ բոլորից տարբերում է մեր հատուածի սկսուածքը՝ ունենալով այնպիսի մի ձև, որ չէ կարող ճառքնորի կազմողի շարադրալը լինել, այլ նոյնս թեամբ աւանտած պէտք է լինի մի ամբողջական պատմութեան միջից. իսկ երանելոյն Նունէի բառերով մի անկախ պատմութիւն սկսել ոչինչ միտք չունէր։

Է) Մծխէթի համար գործածած « քաղաք նախագահ » մակդիրը * և խաչի մասին պատմութեամբ, որ միայն համառօտ Սոկրատն է մէջ բերում գտնուում են թէ Խորենացու պատմութեան և թէ մեր հատուածի մէջ, բայց այդ նմանութիւնից մենք կարիէրի հանած եզրակացութեան բոլորովին հակառակն ենք գտնում: Նախ որ խաչի պատմութիւնը Սոկրատ մէջ է բերում անպատեհ մի տեղ, յուսարէն բնագրի համաձայն պատմելով թագաւորի և թագուհու քարոզչական գործունէութեան մասին՝ փոխանակ անմիջապէս տաճարի շինութեան հետ կազմուած հրաշքը կցելու մտցնում է այստեղ մի երկրորդ հրաշք խաչի մասին, որ շատ աւելի գեղեցիկ, ընդարձակ և պատճառաբանեալ կերպով պատմուած է Խորենացու մէջ: Մեզ համար հատկանայի չէ, թէ ինչո՞ւ փայտէ խաչի վերայ մի նոր լուսեղէն խաչ իջնելու գործը աւելի մոլթն է, քան նոյն խակ փայտէ խաչի լուսաւորուելը և թէ ինչո՞ւ առաջինը վերջին թիւրիմացութիւնը պիտի համարուի և ոչ վերջին առաջինից քաղուած մի համառօտ յիշատակութիւն: Մեր այս հակառակ ենթադրութեան աւելի ուղիղ լինելը նորանով է ապացուցանուում որ ինքը՝ համառօտ Սոկրատի թարգմանիչը պարզ կերպով յայտնում է, թէ որ տեղից է իւր յաւելուածներն առել: Վերջացնելով վրաց դարձի պատմութիւնը՝ փոխանակ բնագրի համաձայն Ռուփինի մասին յիշատակութիւն անելու, նա կոստանդիանոսի հետ կապած գաղիւքի վերայ աւելացնում է. « Եստ առաքելուհւոյ կրօնովն քարոզութեան, որում անուն էր Նուսինի, յընկերաց որոցն Հռիփսիմեայ, որ ի Հայս կատարեցաւ: Թողում ասել, որ յաղագս նորա է պատմութիւն, և հաւատարմ չայոց մեծամեծ սքանչելօք ի ձեռն Գրիգորի Պարթևի խոստովանողի, որ ստոյգ ցուցանէ նորին գիրք: Եւ այս ամենայն լինէր ի նոյն ամրս: Ապա ուրեմն մենք կրկին, և այս անգամ հաստատուն փաստով, կարող ենք ասել, որ ամենեւին մտացածին չէ Խորենացու վկայութիւնը, թէ նա այս պատմութիւնները Ագաթանգեղոսից է առել, ինչպէս ենթադրում է կարիէր, և որ շատ թող են առհասարակ կարիէրի այն փաստերը, որոնցով նա աշխատում է ապացուցանել թէ Խորենացին իւր գործածած աղբիւրների հայերէն թարգմանութիւնն է միշտ աչքի առաջ ու-

նեցել: Ներկայ դէպքում պարզ է, որ համառօտ Սոկրատի թարգմանիչը և Խորենացին օգտուել են նոյն աղբիւրից և որ վերջինս գրեթէ իւր բոլոր նիւթը այդ աղբիւրից է առել, մինչդեռ առաջինը պատահական քաղուածներ է միայն արել: Խակ թէ ինչո՞ւ Նուսէի պատմութիւնը Ագաթանգեղոսի մէջ չը կայ՝ այդ հարցին մենք կրկին կպատասխանենք, որովհետեւ մեր ձեռքը հասած Ագաթանգեղոսը նոյնը չէ, ինչ որ յայտնի էր Ժ—ԺԲ գրքերից առաջ:

Գալով այն կտորներին, որոնք նմանութիւն են ցոյց տալիս Խորենացու պատմութեան և Սոկրատի բնագրի կամ ընդարձակ թարգմանութեան մէջ՝ դարձեալ այն խիստ հետաքրքիր երևոյթն ենք նկատում որ մեր հրատարակած հատուածը դոգանից ոչ մէկը հրատարակած հատուածի և « կին ոմն » բառերի համար արդէն յիշեցինք: Անուհետեւ, Խորենացին « զբաղում արտաթէտս բրժրչեաց » բառերից յետոյ աւելացնում է մի լրացուցիչ տեղեկութիւն՝ « և գլխովին դիկն Միհրանայ առաջնորդին վրաց » և կցում է գորան թագաւորի դարձի համառօտ պատմութիւնը, որ արգարե քաղուած կարելի էր համարել Սոկրատից, բայց աւելի շուտ յուսարէն բնագրից քան հայերէն թարգմանութիւնից: Արդ, կարող է պատահել որ մեր հատուածի միջից այս նոյն կտորի տեղում մի բան պակասած լինի, բայց թէ այդ պակասը մի թագաւորի և իւր կնոջ դարձի պատմութիւնն է եղել՝ ոչ մի նշանից չէ երևում: Ընդհակառակն դեր խաղացողն այստեղ նախարարներն են, և մեզ բոլորովին հատկանայի չէ, թէ ինչո՞ւ Նուսէի պատմութիւնն անողը մէջ չէր բերում նորա յաջողութեան գլխաւոր փաստը, թագաւորի դարձը, եթէ այդ իրողութիւնը իրեն ծանօթ էր: Եզրակացութիւնը պարզ է: Խորենացու այն պատմութիւնը որին պատկանել է հատուածը, Վրաց դարձի համար մի հայկական աղբիւր է միայն ունեցել և Սոկրատից բոլորովին չէ օգտուել: Խակ Խորենացու մեզ հասած պատմութեան խմբագիրը հաւանականաւորաբար նորանից ևս տեղեկութիւններ առել է, բայց ոչ անպատճառ: Եւ դարու վերջում արուած թարգմանութիւնից, այլ և՛ դարում գրած բնագրից:

Այս հատուածը, ինչպէս և միւսը, արտագրուել է Մայր ցուցակի 923 հ. ճառընտրից և սորա վերայ ևս առաջին անգամ ուշադրութիւն դարձնողը եղել է նախորդ յօդուածագիրը՝ պ. Կ. Կոստանեան:

* Կարիէր Սոկրատի ամբողջական թարգմանութիւնը ձեռքի տակ չունենալով այս մի նմանութիւնը նկատել չէր կարող:

Յ. Գ.: Պէտք է նկատել, որ այս հատուածը, խորենացու պատմութեան գլուխների գաղափարութեան համաձայն՝ անցեալ տարուայ հրատարակածի մի կտորը պիտի կաղմէր, բռնելով նորա մէջ այնպիսի մի տեղ, որի կապը մենք շատ բնական էինք գտել և նորա որեւէ միջանկեալով բնդհատուած լինելը դժուար ենթադրելի: Այժմ ևս մենք այդ կարծիքը փոխելու հարկ չենք տեսնում և աւելի հաւանական ենք համարում, որ եթէ խորենացու պատմութեան մի նախնական գրուածք եղել է, նիւթն էլ այնտեղ տարբեր կերպով գաղափարուած լինէր:

Կ. Վ.

Բացունցաւ զարուն... Հոգիս քերկրութեամբ
Սըլանում է վեր, այնտեղ՝ ուր սիրով
Ժիծաղում է ինձ մի երկինք անամպ
Մերսի ոսկեայ պայծառ շողերով:

Կ'ուզէի երգել, քաղցր ու ներդաշնակ,
Կորովի ձայնով, և վառել սրտեր,
Որ երգըս, որպէս զարնան յորդ վտակ
Սար, դաշտ ու անտառ, ձորեր թնդացնէր:

Եւ իմ՝ նրազաճ յուսոյ մեղիդին
Նոր կեանքի զարուն կ'աւետէր մարդկան,
Եւ մարութ հաստն ինչպէս շողն այգին՝
Կը ցրուէր խաւարն միայլ գիշերուան:

Ես սէր կ'երգէի, քայց եւ ագնիւ մարտ....
Այլ անի, ցրտերից խամրեցաւ զարուն,
Թօշնեցաւ սրտիս անոյշ կոկոն վարդ,
Կապուած է եւ լուռ վտակ կարկաչուն:

Յ. Յովնաննիսեան.

ԱՌԱՃՆԵՐ ՎԱՆԱՅ ԲԱՐԲԱՌՈՎ.

Իրիշկէ գլխաւորի փրզուծի՝ մեծ արա-
իրիշկէ որդի փրզուծի բուժուր արա:

Խաղայ կշտափորիկ,
Ձիւղայ՝ կարմրատառիկ:

Խարանի գեղէն, խաղնի գեղէն,
Նղնի գեղէն, չուրնի տնէն,
Ռէս Օխան քէս տունը շէն:

Խապար կուգեայ,
Խապար կը խանի դիւ:

Խարանիս ձի պիտի,
Խալ օինէն իմ խաղին մարին:

Խուսի գլորաւ, գնտաւ պուտուկ:
Ժառ կը յնի՝
Ճեղ կը կայնի:

Ժիծենակը տան շինութնն ի,
Մեծուղը տան աւիրութնն ի:

Կայ աշխարի,
Ձկայ անապատի:

Կայ ևւեղն, որ զանէ վեր վեղն:

Կներ ես մաճուն:
Թուեր ես առուն:

Կիրակմուտ, քննց կիրակի:

Կնիկնի սուտ մուղուտակ
Ուր կը պահի էլին կասի:

Կնկայ մարդ սեղան,
Մարդու մարդ փողան:

Կոէթ (կոշտ) անձրեւի տակ նստէր, քարի դարտ կուլայ:

Համ խզան,
Համ դզվեզան:

Համ Էլայ Սորիայ տանձից,
Համ Խալթայ ինձորից:

Հալարտ մարդու քիթն է հալման,
Աշքն տնկել, խղի թալման:

Չուն գլխիդ
Հող գլխիդ:

Շարտար մուկ չուկտ ոտնով կը յնի աննատ:

Ճեղմակիս պատի տակիս:

Մանէն մանածի,
Պատէն կախածի:

Մասխարայ,
Անձեղներաց էլ մասխարայ:

Մեծ գլուխ դովաթի,
Պզտիկ գլուխ շոշաթի:

Մարդ ու կնիկ կոռւան,
Տխմար մարդ գիտցաւ բաժուան:

Մեղաւոր նստաւ լուացք,
Ձէն էտուր ամաւերաց:

Մեռն ուտի կը յարի,
Կնիկանին ոտներ կը յարի:

Ս. ՀԱՅԿՈՒՆԻ.